

Από το πολιτισμικό στο ψηφιακό κεφάλαιο, ως εννοιολογικό πλαίσιο για τη μελέτη της τηλεκπαίδευσης στο ελληνικό σχολείο κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19: Μία πρώτη προσέγγιση

Δελημπής Γεώργιος¹, Βεργίδης Δημήτρης²
delibeis@sch.gr, vergidis@upatras.gr

¹ Υπ. Διδάκτωρ του Τμήματος Επιστημών της Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας, Πανεπιστήμιο Πατρών

² Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια πρώτη προσπάθεια διαμόρφωσης κατάλληλου εννοιολογικού πλαισίου για την κοινωνιολογική μελέτη της τηλεκπαίδευσης στην ειδική περίπτωση της Επείγουσας εξ Αποστάσεως Διδασκαλίας κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19 στα ελληνικά σχολεία. Εξετάζεται κατ' αρχάς η έννοια του πολιτισμικού κεφαλαίου όπως ορίζεται από τον Bourdieu και στη συνέχεια η έννοια του ψηφιακού κεφαλαίου, ως η συσσώρευση ψηφιακών δεξιοτήτων και ψηφιακής τεχνολογίας. Μελετώντας τις διαθέσιμες έρευνες για τα επίπεδα χρήσης του Διαδικτύου στην Ελλάδα, τον διαθέσιμο τεχνολογικό εξοπλισμό και τις ψηφιακές δεξιότητες της εκπαιδευτικής κοινότητας σε σχέση με τις ενέργειες του Υ.ΠΑΙ.Θ. για αδιάρρηκτη εκπαιδευτική διαδικασία κατά τη διάρκεια της πανδημίας, διαπιστώνεται ότι η Επείγουσα εξ Αποστάσεως Διδασκαλία ενίσχυσε τις προϋπάρχουσες εκπαιδευτικές ανισότητες λόγω της άνισης και περιορισμένης πρόσβασης και χρήσης του Διαδικτύου και των ψηφιακών μέσων από άτομα με χαμηλό ψηφιακό κεφάλαιο.

Λέξεις κλειδιά: Bourdieu, πολιτισμικό κεφάλαιο, ψηφιακό κεφάλαιο, Επείγουσα εξ Αποστάσεως Διδασκαλία, πανδημία Covid-19

Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή αναφερόμαστε κατ' αρχάς στην έννοια του κεφαλαίου και ειδικότερα του πολιτισμικού κεφαλαίου, όπως το ορίζει ο Bourdieu. Στη συνέχεια εξετάζεται η έννοια του ψηφιακού κεφαλαίου, όπως προσδιορίζεται από διάφορους συγγραφείς και αναδεικνύεται ο ορισμός που προτείνει ο Ragnedda. Στην τελευταία ενότητα αναφερόμαστε στο επίπεδο χρήσης του Διαδικτύου και των ψηφιακών δεξιοτήτων στην Ελλάδα εστιάζοντας στην εκπαιδευτική κοινότητα κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19. Επίσης, παραθέτουμε τις ενέργειες του Υ.ΠΑΙ.Θ. για την ενίσχυση του ψηφιακού κεφαλαίου των εκπαιδευτικών.

Το κεφάλαιο

Ο Bourdieu (1986) μελετώντας την έννοια του κεφαλαίου το διέκρινε σε τέσσερις θεμελιώδεις μορφές: το οικονομικό, το πολιτισμικό, το κοινωνικό και το συμβολικό κεφάλαιο. Το πολιτισμικό κεφάλαιο διευκρίνισε ότι υπάρχει στην *ενσωματωμένη*, στην *αντικειμενοποιημένη* και στην *θεσομοποιημένη κατάσταση*.

Η *ενσωματωμένη κατάσταση* προϋποθέτει μία διαδικασία ενστάλαξης και αφομοίωσης που ξεκινά εντελώς ασυνείδητα από την πρώιμη εκπαίδευση στο οικογενειακό περιβάλλον και σε διαφορετικό βαθμό ανάλογα με την εποχή, την κοινωνία και την κοινωνική τάξη. Στο

ενσωματωμένο πολιτισμικό κεφάλαιο εμπεριέχεται π.χ. το λεξιλόγιο της οικογένειας, η χαρακτηριστική προφορά μιας περιοχής, η οπτική της οικογένειας, ο τρόπος συμπεριφοράς μιας κοινωνικής ομάδας, οι αισθητικές και πολιτιστικές προτιμήσεις κτλ. (βλέπε και Asimaki & Koustourakis, 2014). Ο πλούτος του ενσωματωμένου πολιτισμικού κεφαλαίου δεν μπορεί να μεταβιβαστεί άμεσα, με δωρεά ή κληροδοσία, αγορά ή ανταλλαγή.

Στην *αντικειμενοποιημένη* του μορφή το πολιτισμικό κεφάλαιο συγκροτείται από υλικά αγαθά και μέσα, όπως βιβλία, πίνακες ζωγραφικής και άλλα έργα τέχνης, μηχανήματα κ.α. των οποίων η νόμιμη κατοχή είναι μεταβιβάσιμη, όχι όμως και τα μέσα για την «κατανάλωσή» τους, την οικειοποίηση και τη χρήση τους σύμφωνα με τον ειδικό σκοπό τους.

Στην *θεσμοποιημένη κατάσταση* το πολιτισμικό κεφάλαιο παίρνει τη μορφή ακαδημαϊκών προσόντων με νομικά κατοχυρωμένους τίτλους σπουδών, αποδίδοντας στον φορέα που το κατέχει μία θεσμική αναγνώρισή του (βλέπε και Koustourakis et al., 2017). Αυτή η μορφή θεσμοποίησης του πολιτισμικού κεφαλαίου καθιστά δυνατή την καθιέρωση ισοτιμιών μετατροπής μεταξύ του πολιτισμικού και του οικονομικού κεφαλαίου.

Στο σύστημα των αναπαραγωγικών στρατηγικών η μεταβίβαση του πολιτισμικού κεφαλαίου αποτελεί την καλύτερα κρυμμένη μορφή κληρονομικής μεταβίβασης κεφαλαίου. Το συνολικό πολιτισμικό κεφάλαιο μιας οικογένειας προσδιορίζει και την ηλικία από την οποία αρχίζει η μετάδοση και η συγκέντρωση, ενώ η χρονική διάρκεια συσσώρευσης εξαρτάται από τον ελεύθερο χρόνο που η οικογένεια μπορεί να παρέχει απαλλαγμένο από οικονομικές υποχρεώσεις.

Το κοινωνικό κεφάλαιο συγκροτείται από το σύνολο των περισσότερο ή λιγότερο θεσμοθετημένων κοινωνικών σχέσεων αμοιβαίας γνωριμίας και αναγνώρισης από τη συμμετοχή σε μία ομάδα, η οποία παρέχει σε κάθε μέλος της την υποστήριξη του συλλογικού κεφαλαίου της. Είναι το μέγεθος του δικτύου διασυνδέσεων, ένα προϊόν επενδυτικών στρατηγικών με άμεσα αξιοποιήσιμες, βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα, κοινωνικές σχέσεις, π.χ. της οικογένειας, του χώρου εργασίας, της γειτονιάς. Η αναπαραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου προϋποθέτει μία αδιάκοπη προσπάθεια κοινωνικότητας, μια συνεχή σειρά ανταλλαγών κατά τις οποίες η αναγνώριση επιβεβαιώνεται και επαναβεβαιώνεται διαρκώς.

Στον αντίποδα βρίσκεται το οικονομικό κεφάλαιο από το οποίο μπορούν να παραχθούν όλοι οι άλλοι τύποι κεφαλαίου με το κόστος της προσπάθειας μετασχηματισμού. Για παράδειγμα, ο μετασχηματισμός του οικονομικού κεφαλαίου σε κοινωνικό προϋποθέτει μία φαινομενικά ανιδιοτελή δαπάνη χρόνου, προσοχής, φροντίδας, ενδιαφέροντος π.χ. για την εξατομίκευση ενός δώρου, που μπορεί να θεωρηθεί σπατάλη από οικονομικής άποψης, ενώ αποτελεί μια σταθερή μακρόχρονη επένδυση κοινωνικής ανταλλαγής. Ομοίως, η αποτελεσματική μετάδοση του πολιτισμικού κεφαλαίου εντός της οικογένειας εξαρτάται όχι μόνο από την ποσότητα του συσσωρευμένου κεφαλαίου, αλλά προϋποθέτει και μια μακροπρόθεσμη πίστωση χρόνου, που διατίθεται για να εξασφαλίσει την μετάδοσή του και να καθυστερήσει την είσοδο στην αγορά εργασίας, μέσω της παρατεταμένης σχολικής εκπαίδευσης.

Αυτές οι μορφές του κεφαλαίου (πολιτισμικό, κοινωνικό, οικονομικό) σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό μπορούν να λειτουργούν και ως συμβολικό κεφάλαιο, όταν εξασφαλίζουν τη ρητή ή την έμπρακτη αναγνώριση του κατόχου τους. Για παράδειγμα, η ανδρική τιμή των μεσογειακών κοινωνιών, το κύρος ενός διάσημου συγγραφέα ή ενός κοινωνικά αναγνωρισμένου επαγγέλματος, όπως του ιατρού, η φήμη ενός ατόμου (Bourdieu, 2002).

Ψηφιακό κεφάλαιο

Στις αρχές του 1980 οι πολύ βασικές υπολογιστικές δεξιότητες, όπως η εκκίνηση ενός Η/Υ, το άνοιγμα ενός φακέλου, η αποθήκευση ενός αρχείου, περιγράφονται με τον όρο «υπολογιστικός γραμματισμός» (computer literacy). Αργότερα εμφανίστηκαν πιο ευρείες έννοιες όπως ο «πληροφορικός γραμματισμός» (information literacy), ήτοι η ικανότητα ενός ατόμου να αναγνωρίζει πότε απαιτείται μία πληροφορία, να την εντοπίζει, να την αξιολογεί και να τη χρησιμοποιεί αποτελεσματικά, ο «ψηφιακός γραμματισμός» (digital literacy), ήτοι η ικανότητα να κατανοεί και να χρησιμοποιεί την πληροφορία με πολλαπλές μορφές από μία ευρεία περιοχή ηλεκτρονικών πηγών, και ο «γραμματισμός στα μέσα» (media literacy), ήτοι οι απαραίτητες αναλυτικές δεξιότητες για την επεξεργασία οπτικοακουστικών περιεχομένων μαζικών μέσων με κριτικό τρόπο (Dijk, 2005).

Άλλες εννοιολογικές προσεγγίσεις για να περιγράψουμε την ικανότητα αξιοποίησης της ψηφιακής τεχνολογίας είναι το τεχνο-κεφάλαιο, το οποίο αναφέρεται στη συσσώρευση πολιτισμικού κεφαλαίου για ηλεκτρονικούς υπολογιστές και που με τη σειρά του επηρεάζει την τεχνο-προδιάθεση του ατόμου να χρησιμοποιεί την τεχνολογία (Rojas et al., 2004), ή η ψηφιακή ετοιμότητα, που αναδεικνύει την ανάγκη εκμάθησης του διαδικτύου και των ψηφιακών τεχνολογιών (Park, 2014).

Ο Hamelink (2000) προτείνει τον όρο πληροφορικό κεφάλαιο ως μία πιο γενική έννοια που περιλαμβάνει (α) την οικονομική ικανότητα ενός ατόμου να μπορεί να πληρώνει για τη χρήση του διαδικτύου και τις υπηρεσίες πληροφόρησης, (β) την τεχνική ικανότητα να χειρίζεται δικτυακές υποδομές, (γ) τη διανοητική ικανότητα να φιλτράρει και να αξιολογεί τις πληροφορίες, αλλά και (δ) το κίνητρο να αναζητά ενεργά πληροφορίες και την ικανότητα να μεταφράζει τις πληροφορίες σε κοινωνική πρακτική.

Ο όρος «πληροφορικό κεφάλαιο» χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους Bourdieu και Wacquant (1992) για να αποδώσουν στην πλήρη γενικότητά του την ιδιαιτερότητα του πολιτισμικού κεφαλαίου να υπάρχει σε τρεις καταστάσεις, όπως είναι οι εμπειρίες ενός ατόμου στον ψηφιακό κόσμο και το επίπεδο ψηφιακού γραμματισμού του, που με τη σειρά τους συνιστούν το ψηφιακό κεφάλαιό του (Morgan, 2010).

Η εισαγωγή της ψηφιακής διάστασης στην έννοια του πολιτισμικού κεφαλαίου μπορεί να εξηγήσει τα διαφορετικά είδη ψηφιακής ενασχόλησης (digital engagement) (Paino & Renzulli, 2013). Διαφορετικά υπάρχει μία πληθώρα διαφορετικών παραγόντων, τεχνικών και μη τεχνικών, οικονομικών και μη οικονομικών, που επηρεάζουν το πώς οι άνθρωποι ασχολούνται ή μη με τις ψηφιακές τεχνολογίες (Selwyn, 2004). Αυτοί οι παράγοντες μπορεί να κατανοηθούν εξετάζοντας το υπάρχον κεφάλαιο στο σύνολό του, όπως η ικανότητα ενός ατόμου να οικειοποιείται διαθέσιμους πόρους (Dimaggio et al., 2004). Για την καλύτερη κατανόησή της η τεχνολογία τοποθετείται στο πλαίσιο των κοινωνικών πρακτικών και εξετάζεται το πώς επηρεάζει τους χρήστες και την κοινωνία.

Ο όρος ψηφιακό κεφάλαιο (digital capital) προτείνεται για πρώτη φορά από την Seale (2013) η οποία βασίζεται στις ιδέες του Selwyn (2004) το ανέλυσε σε δύο συνιστώσες: α) στο *ψηφιακό πολιτισμικό κεφάλαιο*, δηλαδή η τεχνολογική γνώση, ο χρόνος που επενδύεται στην βελτίωση των τεχνολογικών δεξιοτήτων, η εκπαίδευση και κατάρτιση σε Τεχνολογίες της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών (ΤΠΕ), η ενθάρρυνση της οικογένειας και του σχολείου στη χρήση ΤΠΕ, και β) στο *ψηφιακό κοινωνικό κεφάλαιο*, δηλαδή η δικτύωση με face-to-face και online τεχνολογικές επαφές.

Με τον όρο ψηφιακό κεφάλαιο θα μπορούσε να εκφραστεί η ύπαρξη αντικειμενικών σχέσεων που εμφανίζονται στον ψηφιακό κόσμο και απαιτούν πρόσβαση και μοναδικές δεξιότητες ΤΠΕ στο ψηφιακό σύνολο πρακτικών: ενός (υπο)συνόλου προσανατολισμένου στην παραγωγή και ενός προσανατολισμένου στην προσωπική ευχαρίστηση. Αυτά τα

ψηφιακά σύνολα θα μπορούσαν να διαχωριστούν σε τρεις εκδοχές μιας νέας μορφής κεφαλαίου (Villanueva-Mansilla et al., 2015):

- ψηφιακό κοινωνικό κεφάλαιο: κεφάλαιο που δαπανάται και συσσωρεύεται σε κοινωνικές σχέσεις που απαιτούν ψηφιακά μέσα
- ψηφιακό πολιτισμικό κεφάλαιο: κεφάλαιο που δαπανάται και συσσωρεύεται σε ψηφιακά αντικείμενα, περιεχόμενα, γούστα και ενδιαφέροντα
- ψηφιακό παραγωγικό κεφάλαιο: κεφάλαιο που δαπανάται και συσσωρεύεται στην τοπική εκπαιδευτική διαδικασία μέσω απόκτησης και χρήσης δεξιοτήτων για αποτελεσματική εργασία.

Το κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο μπορεί να εκφραστεί και να συσσωρευτεί μέσω ψηφιακών συναλλαγών αποτυπώνοντας συγκεκριμένες, υφιστάμενες ή νέες σχέσεις της κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής εφόσον υπάρχουν δεξιότητες και πρόσβαση σε ΤΠΕ. Ένας προβληματισμός είναι αν το κεφάλαιο που δαπανάται ή συσσωρεύεται μέσω αυτών των σχέσεων είναι μία αντανάκλαση του πραγματικού κόσμου ή αν δημιουργούνται νέες μορφές κεφαλαίου, οι οποίες εκφράζονται και έχουν αξία στον ψηφιακό κόσμο ως μία επέκταση της κοινωνικής ζωής του ατόμου (Villanueva-Mansilla et al., 2015).

Το ψηφιακό κεφάλαιο συνιστά ένα προκαθορισμένο σύνολο προδιαθέσεων που επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα ασχολούνται με την ψηφιακή τεχνολογία. Η πρότερη εμπειρία ΤΠΕ των ατόμων, καθώς και τα επίπεδα ψηφιακής ετοιμότητάς τους καθορίζουν το πόσο εύκολα θα εκμάθουν μία νέα ψηφιακή συσκευή ή υπηρεσία. Αντίθετα, όσοι δεν έχουν αρκετό ψηφιακό κεφάλαιο χρειάζεται να υπερβούν εμπόδια για να πετύχουν το επιθυμητό επίπεδο ψηφιακών δεξιοτήτων. Για παράδειγμα, για ένα άτομο που δεν χρησιμοποίησε ποτέ πληκτρολόγιο, η αγορά ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή αντιπροσωπεύει μικρότερη αξία από κάποιον που γνωρίζει τη χρήση του (Park, 2017).

Ευρύτερα, το ψηφιακό κεφάλαιο συγκροτείται από τη συσσώρευση των *ψηφιακών δεξιοτήτων* (πληροφορίας, επικοινωνίας, ασφάλειας, δημιουργία περιεχομένου και επίλυση προβλημάτων) και της *ψηφιακής τεχνολογίας*. Με όρους του Bourdieu το ψηφιακό κεφάλαιο μπορεί να οριστεί ως ένα σύνολο εσωτερικευμένων ικανοτήτων και κλίσεων (ψηφιακές δεξιότητες), όπως και εξωγενών πόρων (ψηφιακή τεχνολογία), το οποίο ιστορικά μπορεί να συσσωρευτεί και να μεταφερθεί από μία αρένα σε μία άλλη (Ragnedda, 2018). Το ψηφιακό κεφάλαιο γεφυρώνει τον offline με τον online κόσμο μεταμορφώνοντας τις offline δραστηριότητες σε ψηφιακές δραστηριότητες, όπως ο αφιερωμένος χρόνος σύνδεσης στο Διαδίκτυο, οι πληροφορίες και γνώσεις που έχουν βρεθεί, οι πόροι και δεξιότητες που αποκτήθηκαν κτλ., και αντιστρόφως μετατρέποντας τις online δραστηριότητες σε παρατηρήσιμους κοινωνικούς πόρους στον offline κόσμο, όπως καλύτερο επάγγελμα, καλύτερο μισθό, μεγαλύτερο κοινωνικό δίκτυο κτλ. (Ragnedda, 2018).

Ψηφιακή τεχνολογία και ψηφιακές δεξιότητες κατά την περίοδο της πανδημίας

Από την αρχή της πανδημίας η UNESCO (2020) εισάγει την αρχή «της συνέχισης της μάθησης» στη βάση της προστασίας του δικαιώματος όλων στην εκπαίδευση. Όπως στις περισσότερες χώρες, έτσι και στην Ελλάδα αποφασίστηκε ότι «...οι σχολικές μονάδες της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, λόγω αναστολής λειτουργίας τους, υποχρεούνται να παρέχουν σύγχρονη εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση καλύπτοντας τη διδακτέα ύλη» (Υ.ΠΑΙ.Θ., Νοέμβριος 2020).

Αυτή η επείγουσα κατάσταση θεωρήθηκε ως κρίση και διατάραξη της κανονικότητας και απαιτούσε την άμεση αποκατάσταση της εκπαιδευτικής λειτουργίας, την επικοινωνία

μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών και τη συνέχιση της μάθησης στο μέτρο του δυνατού. Ωστόσο, οι παρεμβάσεις σχεδιασμού σε οργανισμούς τυπικής εκπαίδευσης είχαν στην πράξη περισσότερο τα χαρακτηριστικά της μη τυπικής εκπαίδευσης, όπως ευέλικτες και ad hoc λύσεις, διαφοροποίηση στα μέσα και τις μεθόδους διδασκαλίας, αλλαγή του ημερησίου προγράμματος, και λιγότερο της παραδοσιακής λειτουργίας ενός σχολείου (Karalis, 2020; Karalis & Raïkou, 2020).

Η Επείγουσα εξ Αποστάσεως Διδασκαλία (emergency remote teaching) είναι μία προσωρινή μετατόπιση της διδασκαλίας σε έναν εναλλακτικό τρόπο διδασκαλίας που εγκαθίσταται γρήγορα και είναι αξιόπιστο διαθέσιμος κατά τη διάρκεια της έκτακτης ανάγκης ή κρίσης (Hodges et al., 2020). Διαφέρει από την εξ Αποστάσεως Διαδικτυακή Μάθηση (online learning) που αναφέρεται στην αλληλεπίδραση ενός εκπαιδευμένου με περιεχόμενο ή/και άτομα μέσω Διαδικτύου με σκοπό τη μάθηση και απαιτεί έναν προσεκτικό σχεδιασμό και προγραμματισμό της διδασκαλίας χρησιμοποιώντας ένα συστηματικό μοντέλο σχεδιασμού και ανάπτυξης (Means et al., 2014).

Ψηφιακή τεχνολογία

Στην Ελλάδα σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (Δεκέμβριος 2021) η πρόσβαση στο Διαδίκτυο από την κατοικία, όπως και η χρήση του Διαδικτύου αυξήθηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Ειδικότερα, οι εκπαιδευτικοί ανταποκρίθηκαν στην εφαρμογή της Επείγουσας εξ Αποστάσεως Διδασκαλίας (ΕεξΑΔ) κατά την περίοδο της πανδημίας με πρόσθετο φόρτο εργασίας και με απρόβλεπτα προσωπικά έξοδα που καταβλήθηκαν είτε για αγορά τεχνολογικού εξοπλισμού, είτε για αναβάθμιση του ήδη υπάρχοντος, ενώ κάποιои αναγκάστηκαν να δανειστούν ηλεκτρονικούς υπολογιστές (Βαρνάβα-Σκούρα κ.ά., 2022).

Από την άλλη, οι πιο σημαντικοί λόγοι που δυσκόλεψαν ή δεν επέτρεψαν στους μαθητές/στις μαθήτριες να αποκομίσουν οφέλη από την ΕεξΑΔ ήταν οι ελλείψεις σε τεχνολογικό εξοπλισμό, η παρακολούθηση μέσω ακατάλληλων για το σκοπό συσκευών, όπως κινητά τηλέφωνα, καθώς και η αδυναμία σύνδεσης στο Διαδίκτυο, γεγονός που υποβάθμισε σοβαρά την διδακτική-μαθησιακή διαδικασία (Βαρνάβα-Σκούρα κ.ά., 2022· ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ., 2021).

Ψηφιακές δεξιότητες

Σύμφωνα με το Κ.ΑΝ.Ε.Π. (2022) αν και τα ποσοστά των ενηλίκων στην Ελλάδα που πραγματοποίησαν κάποια online εκπαιδευτική δραστηριότητα (12%) και όσων συμμετείχαν σε προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης (4,1%) παρουσίασαν μία αύξηση τα τελευταία χρόνια, ωστόσο υπολείπονται σημαντικά του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Αντίστοιχα χαμηλά διαμορφώνεται και ο δείκτης ψηφιακών δεξιοτήτων της Eurostat για το μεγαλύτερο μέρος του ενήλικου πληθυσμού της Ελλάδας (25-64 ετών), που κατέχει κυρίως βασικές ψηφιακές δεξιότητες, ως αποτέλεσμα των χαμηλών ποσοστών συμμετοχής σε online προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης. Το προφίλ των ατόμων που εμφανίζουν υψηλό ποσοστό συμμετοχής και επίπεδο πρόσβασης σε on-line εκπαιδευτικές δραστηριότητες είναι νεαρής ηλικίας (25-34), διαθέτει υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και ψηφιακών δεξιοτήτων, είναι απασχολούμενο κυρίως στον δημόσιο τομέα, σε μη χειρωνακτική εργασία, έχει υψηλό εισόδημα, ενώ διαμένει σε αστική περιοχή (Κ.ΑΝ.Ε.Π., 2022).

Όπως διαπιστώθηκε ερευνητικά, η συνθήκη έκτακτης ανάγκης οδήγησε εκπαιδευτικούς και μαθητές κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19 σε μεγαλύτερη εξοικείωση με τις νέες τεχνολογίες μέσω όμως προσωπικής ενασχόλησης, αλληλοϋποστήριξης και αυτοεπιμόρφωσής τους (Βαρνάβα-Σκούρα κ.ά., 2022).

Η συμβολή του Υπουργείου Παιδείας

Το ζήτημα των ελλείψεων σε τεχνολογικό εξοπλισμό για μαθητές/τριες ήταν γνωστό στο Υπουργείο Παιδείας και είχαν δοθεί δημόσια υποσχέσεις για την αντιμετώπισή τους κατά την πρώτη περίοδο της εφαρμογής της Εξ Αποστάσεως Διδασκαλίας (ΕΑΔ) την άνοιξη του 2020 (Βαρνάβα-Σκούρα κ.ά., 2022).

Το Υ.ΠΑΙ.Θ. ανταποκρίθηκε στην έλλειψη τεχνολογικού εξοπλισμού στις αρχές της πανδημίας ανακοινώνοντας ότι εξασφάλισε δωρεές 17.400 φορητών ηλεκτρονικών συσκευών (tablets και laptops) από ιδιωτικές επιχειρήσεις συνολικής αξίας 2,48 εκατομμυρίων ευρώ, καθώς και 154.000 άδειες χρήσης CISCO Webex για τηλεδιάσκεψη (Υ.ΠΑΙ.Θ., Απρίλιος 2020· Μάρτιος 2021).

Επίσης, για την εκπαιδευτική κοινότητα (εκπαιδευτικοί και μαθητές/τριες) εξασφαλίστηκε από τους παρόχους κινητής τηλεφωνίας δωρεάν πρόσβαση σε όλες τις διαδικτυακές πλατφόρμες του Υπουργείου Παιδείας, όπως και επιταγή (voucher) αξίας 200 ευρώ για την αγορά τεχνολογικού εξοπλισμού μέσω των προγραμμάτων «Ψηφιακή Μέριμνα I & II» συνολικού ύψους 252 εκ. ευρώ (Υ.ΠΑΙ.Θ., Μάιος 2022).

Από την άλλη (Υ.ΠΑΙ.Θ., Φεβρουάριος 2021) οι εκπαιδευτικοί υποστηρίχτηκαν με:

- μαζικά ανοικτά διαδικτυακά μαθήματα (MOOCS) για την ταχεία επιμόρφωση στη μεθοδολογία της σχολικής εκπαίδευσης από απόσταση
- επιμόρφωση στην Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση (2 εκ. ευρώ μέσω ΕΣΠΑ)
- πρόγραμμα «Μαθαίνουμε ψηφιακά - Διδάσκουμε ψηφιακά»
- σεμινάρια για παιδαγωγική αξιοποίηση των ΤΠΕ και των εργαλείων Web 2.0, της εκπαιδευτικής ρομποτικής και των κινητών συσκευών
- οδηγό που εκπονήθηκε για τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό μαθημάτων εξ αποστάσεως

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το Υπουργείο Παιδείας, αν και εξασφάλισε ψηφιακούς πόρους σε υλικό και λογισμικό για να υποστηρίξει την εκπαιδευτική κοινότητα κατά τη διάρκεια της πανδημίας, ωστόσο αυτό δεν ήταν αρκετό προκειμένου να εξομαλυνθούν και να αντιμετωπισθούν οι προϋπάρχουσες ανισότητες σε ψηφιακές δεξιότητες και διαθέσιμους ψηφιακούς πόρους. Πρέπει να τονιστεί, επίσης, ότι η διάθεση των ψηφιακών τεχνολογικών μέσων, όπως και οι επιμορφώσεις των εκπαιδευτικών, δεν έγιναν από την αρχή, αλλά κατά τη διάρκεια της πανδημίας και με μεγάλες καθυστερήσεις, γεγονός που ανάγκασε πολλούς εκπαιδευτικούς να βασιστούν σε δικούς τους πόρους, ώστε να συνεχίζουν να παρέχουν όσο γίνεται καλύτερα το εκπαιδευτικό τους έργο.

Όπως έδειξαν σχετικές έρευνες η ΕεξΑΔ ενίσχυσε τις προϋπάρχουσες εκπαιδευτικές και μορφωτικές ανισότητες μαθητών/τριων και δημιούργησε νέου τύπου ανισότητες στην πρόσβαση και στη συμμετοχή σε online δραστηριότητες εκπαίδευσης και κατάρτισης. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα οι παράγοντες που διαφοροποιούν την πρόσβαση και την συμμετοχή σχετίζονται άμεσα με το επίπεδο εκπαίδευσης, το επίπεδο ψηφιακών δεξιοτήτων, την κατάσταση απασχόλησης, το εισόδημα, τον τόπο διαμονής, την ηλικία και το επάγγελμα (Κ.ΑΝ.Ε.Π., 2022).

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Asimaki, A., & Koustourakis, G. (2014). Habitus: An Attempt at a Thorough Analysis of a Controversial Concept in Pierre Bourdieu's Theory of Practice. *Social Sciences*, 3(4), 121-131. doi:10.11648/j.ss.20140304.13

- Bourdieu, P. (1986). "The forms of capital" in Handbook of Theory and Research for Sociology of Education. Στο J. Richardson, *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education* (σσ. 241-258). Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (2002). Το συμβολικό κεφάλαιο. *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας* (80), σσ. 16-21. Ανάκτηση από <http://pandemos.panteion.gr/getfile.php?uri=http://localhost:8080/fedora/objects/iid:1180/datastreams/PDF1/content&mimetype=application%2Fpdf&filename=bourdieu.pdf>
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. The University of Chicago Press.
- Dijk, J. A. (2005). *The Deepening Divide. Inequality in the Information Society*. Sage.
- Dimaggio, P., Hargittai, E., Celeste, C., & Shafer, S. (2004, December 1). Digital inequality: From unequal access to differentiated use. (σσ. 355-400). Russell Sage Foundation.
- Hamelink, C. J. (2000). *The Ethics of Cyberspace*. Sage.
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020, March 27). *The Difference between EmergencyRemote Teaching and Online Learning*. Ανάκτηση από EDUCAUSE Review: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>
- Karalis, T. (2020). Planning and evaluation during educational disruption: Lessons learned from Covid-19 pandemic for treatment of emergencies in education. *European Journal of Education Studies*, 7(4). doi:10.5281/zenodo.3789022
- Karalis, T., & Raikou, N. (2020). Teaching at the Times of COVID-19: Inferences and Implications for Higher Education Pedagogy. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 10(5), 479-493.
- Koustourakis, G., Asimaki, A., & Spiliopoulou, G. (2017). Cultural activities and the family's 'institutionalised' cultural capital: the case of native and immigrant primary school pupils. *Pedagogy, Culture & Society*, 26(3), 397-415. doi:10.1080/14681366.2017.1412340
- Means, B., Bakia, M., & Murphy, R. (2014). *Learning online*. Routledge.
- Morgan, B. (2010). New Literacies in the Classroom: Digital Capital, Student Identity, and Third Space. *International Journal of Technology, Knowledge & Society*, 6(2), σσ. 221-239.
- Paino, M., & Renzulli, L. A. (2013, August 8). Digital dimension of cultural capital: The (in)visible advantages for students who exhibit computer skills. *Sociology of Education*, 86(2), σσ. 124-138. doi:<https://doi.org/10.1177%2F0038040712456556>
- Panagiotakopoulos, G., & Koustourakis, G. (2001). Dealing With 1st Year University Students "Computer Anxiety". *Themes in Education*, 2(1), 35-45.
- Park, S. (2014). The role of local intermediaries in the process of digitally engaging non-users of the internet. *Media International Australia*, σσ. 137-145.
- Park, S. (2017). *Digital capital*. Palgrave Macmillan. doi:10.1057/978-1-137-59332-0
- Ragnedda, M. (2018). Conceptualizing Digital Capital. *Telematics and Informatics*, 35(8), σσ. 2366-2375. Ανάκτηση από <https://doi.org/10.1016/j.tele.2018.10.006>
- Rojas, V., Roychowdhury, D., Okur, O., Straubhaar, J., & Estrada-Ortiz, Y. (2004). Beyond access: Cultural capital and the roots of the digital divide. *Media access: Social and psychological dimensions of new technology use*.
- Seale, J. (2013). When digital capital is not enough: reconsidering the digital lives of disabled university

- students. *Learning, Media and Technology*, 38(3), σσ. 256-269. doi:10.1080/17439884.2012.670644
- Selwyn, N. (2004, June 1). Reconsidering Political and Popular Understandings of the Digital Divide. *New Media & Society*, 6(3), σσ. 341-362. doi:10.1177/1461444804042519
- UNESCO. (2020). *Preparing the reopening of schools*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Villanueva-Mansilla, E., Nakano, T., & Evaristo, I. (2015, December). From divides to capitals: an exploration of digital divides as expressions of social and cultural capital. Στο *Communication and Information Technologies Annual: Digital Distinctions and Inequalities* (Τόμ. 10, σσ. 89-117). doi:10.1108/S2050-206020150000010004
- Βαρνάβα-Σκούρα, Τ., Γιαλαμάς, Β., Ραγκούση, Μ., & Σφυρόερα, Μ. (2022). *Πανδημία Covid-19 - Η εξ αποστάσεως διδασκαλία στο ελληνικό δημόσιο σχολείο*. Αθήνα: υπό έκδοση.
- ΕΛ.ΣΤΑΤ. (Δεκέμβριος 2021). *Έρευνα Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης και Επικοινωνίας από Νοικοκυριά και Άτομα 2021*. Ανάκτηση από Ελληνική Στατιστική Αρχή: <https://www.statistics.gr/el/infographic-information-technologies-2021>
- Κ.ΑΝ.Ε.Π. (2022). *Ενήλικες και προγράμματα δια βίου εκπαίδευσης στην περίοδο της πανδημίας: η πρόκληση των ψηφιακών δεξιοτήτων*. Αθήνα: Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Γ.Σ.Ε.Ε.
- ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ. (2021). *Όψεις της τηλεεκπαίδευσης κατά την περίοδο της πανδημίας: Μορφωτικές ανισότητες και συνέπειες στα εργασιακά δικαιώματα*. Αθήνα: Κέντρο Μελετών και Τεκμηρίωσης της Ο.Λ.Μ.Ε.
- Υ.ΠΑΙ.Θ. (2022 Μάιος). *Ειδήσεις*. Ανάκτηση από Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων: <https://www.minedu.gov.gr/news/52085-11-05-22-psifiaki-merimna-ii-anoikse-i-platforma-tou-voucher-gia-ekpaideftikoys>
- Υ.ΠΑΙ.Θ. (2021 Μάρτιος). *Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων*. Ανάκτηση από Ειδήσεις: <https://www.minedu.gov.gr/news/48132-22-03-21-niki-kerameos-synexizontai-oi-antifaseis-tis-aksiomatikis-antipolitefsis-apo-tis-kataggelies-gia-big-brother-sti-monimopoiisi-tis-tilekpaidefsis>
- Υ.ΠΑΙ.Θ. (2021 Φεβρουάριος). *Από τον Οργουελ και το Μεγάλο Αδελφό... στην επιτάχυνση των διαδικασιών τηλεεκπαίδευσης*. Ανάκτηση από Ειδήσεις: <https://www.minedu.gov.gr/news/47856-18-02-21-aron-orgouel-kai-to-megalo-adelfo-stin-epitaxynsi-ton-diadikasion-tilekpaidefsis>
- Υ.ΠΑΙ.Θ. (2020 Απρίλιος). *Ειδήσεις*. Ανάκτηση από Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων: <https://www.minedu.gov.gr/news/44719-23-04-2020-synexizoume-na-eksoplizoume-texnologika-ta-sxoleia-mas-deytero-kyma-doreas-ano-ton-1-48-ekatommyrion-evro-se-foritoys-ypologistes-kai-tablets-gia-xrisi-apo-mathites-kai-ekpaideftikoys>
- Υ.ΠΑΙ.Θ. (2020 Νοέμβριος). *Οδηγίες και πληροφορίες για την Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, 155692/ΓΔ4/14.11.2020*. Ανάκτηση από Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων: https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2020/155692_ΓΔ4_14_11_20_ΕΞ_ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ_ΠΕ_ΔΕ.pdf